

et area quam inhabitat prope domum domini Iohannis Koc super fossatum sancte Marie." (EVENZO Tyman van Damasche 30 schellingen op Sint-Maarten en Sint-Pieter. Vroeger Jan Heboert, daarna Klaas Tolnaer, daarna Jan Braem. Nu Hendrik van Damasche [latere hand:] en zijn broer Gerit, zonen van voornoemde Tyman, over huis en hofstede die hij bewoont bij het huis van heer Jan Koc over de gracht van Sint-Marie). Vgl. 340¹: „Item Iohannes Hebert, postea Nicolaus Tolnaer, postea Iohannes Braem, postea Thydemannus de Damasco. Nunc dominus Henricus Zoudenbalch et Gerardus eius frater, filii Thydemanni predicti de area immediate prope domum domini Iohannis Koc super fossatum sancte Marie XXX solidos [latere hand:] Nunc prope domum domini Iohannis de Mekerem. Nunc Gerardus Zoudenbalch. [latere hand:] Nunc Zoudenbalch somerhuus" (EVENZO Jan Hebert, daarna Klaas Tolnaer, daarna Jan Braem, daarna Tyman van Damasche. Nu heer Hendrik Zoudenbalch en zijn broer Gerit, zonen van voornoemde Tyman, over de hofstede naast het huis van heer Jan Koc over de gracht van Sint-Marie 30 schellingen. [latere hand:] Nu bij het huis van heer Jan

van Mekerem. Nu Gerit Zoudenbalch. [latere hand:] Nu Zoudenbalch somerhuus).

13. Van der Monde, a.w., blz. 189.
14. Gegevens ontleend aan Calkoen, a.w., blz. 96-100, en E. T. Suij, *Evert Zoudenbalch. Domkanunnik te Utrecht in de tweede helft van de 15de eeuw*, in JBOU 1977, blz. 55.
15. Calkoen, a.w., blz. 115-117.
16. RAU, *St. Marie 340²*, fol. 11: „Item XXX solidos bonorum Martini hiemalis et Petri ad cathedram ex area in qua nunc edificatum est cenaculum estimale domini Everardi Zoudenbalch, canonici et thesaurarii Traiectensis, sita in opposito cemiterii nostri, habente ad meridiem XVltam aream nostram claustralem et ad aquilonem tres areas nostras spectantes ad officium mensurali, ex quibus idem dominus Everardus demoliri fecit quandam magnum domum Theoderici de Zulen, ut in libro mensurali latius habetur folio IXo. Hanc ut preferunt nunc possidet idem dominus Everardus Zoudenbalch. [latere hand:] Nunc Everardus Zoudenbalch eius nepos." *cf. Suij pag 44 not 267*

EEN SCHOUT STAAT VOOR SCHUT¹⁾

Nadat stadhouder Willem V op 18 Januari 1795 naar Engeland was uitgeweken en het „Comité Révolutionnaire van het Utrechtsche Volk" bij decla.atoir van 24 Januari de Staten 's Lands van Utrecht had ontbonden, 2) werd ons gewest de eerste twee daarop volgende maanden bestuurd door de „Provisioneele Representanten 's Lands van Utrecht". De belangen van het platteland waren in de oude Staten behartigd door de Ridderschap en deze werd door het nieuwe bewind bij resolutie van 5 Februari *afgeschafft en vernietigd*. 3)

Hierdoor moesten die belangen van de dorpsgerichten aanvankelijk een eigen voorziening ontberen. Dat kon niet op den duur. Op 30 Maart kwam dan ook het „Comité tot de zaken van het Platteland" tot stand, waarbij tegelijkertijd de titel van het gewestelijk bestuur werd gewijzigd in „Representanten 's Lands van Utrecht". 4)

Elk dorp van het Utrechtse platteland beleefde zijn eigen revolutie. Veelal bestonden er al een tijd lang plaatselijke groepjes ontevreden of progressieven, die nu de kat de bel aanbonden. Maar, doordat duidelijke richtlijnen kennelijk ontbraken en men, zeker op het platteland, lang niet overal in meerderheid verlangend naar die nieuwe orde uitzag, was het in veel dorpen een vrij wilde en chaotische manoeuvre, waarmee de ommekeer zich voltrok.

De Provisioneele Representanten vergaderden eind Februari en begin Maart vrijwel dagelijks - Zondags inclus - om de dorpscomité's en ook particulieren te woord te staan, die advies kwamen vragen, rapport uitbrachten over wat zij gedaan hadden of van plan waren te doen, kwamen klagen over wat er gebeurd was of niet gebeurd was, enz. enz. 5) Om het bij één voorbeeld te laten: Op Dinsdag 3 Maart ontvingen zij de predikant van Tienhoven, *doleerende over de oude*

regeering en de kuiperijen door den schout en secretaris aldaar gepleegd, en verzoekende, om het volk te mogen oproepen tot het daarstellen van eene nieuwe regeering. De in de marge vermelde beschikking op het verzoek luidde: *Geresolveerd, de braaven van Tienhoven een goed succes te wenschen op hun voorneemen*. Deze reactie week in zoverre af van de regel, dat de Provisioneele Representanten in het algemeen niet wilden hebben dat schout en secretaris werden geremoveerd. De comité's mochten alleen de oude, door de ambachtsheren benoemde schepenen aan den dijk zetten en door mannen van de nieuwe orde vervangen.

De revolutie in De Bilt vond plaats op 3 Maart. De belangrijkste figuur zal hier vrij zeker de schoolmeester Pieter van Diepeningen zijn geweest, een energieke dertiger, die in 1792 door de ambachtsheren Mr. F. P. van Ewijk was aangesteld. Met wie en op welke manier hij het schepenencollege heeft vernieuwd, staat nergens te lezen, maar blijkbaar is het niet zachtzinnig toegegaan. De volgende dag moesten de Provisioneele Representanten hierover althans van verschillende kanten klachten aanhoren. De 7 schepenen die de ambachtsheren nog in Mei 1794 had benoemd, werden afgezet en een nieuw zevental, bien assorti naar wij mogen aannemen, kwam in hun plaats. Schout Louis de Koff en secretaris Jacob Christiaan de Graaf, door de ambachtsheren aangesteld respectievelijk in april 1789 en oktober 1787, bleven in functie. Het comité had ook hen willen vervangen, maar kreeg hiervoor geen toestemming.

Op Lunae 7 September 1795 behandelden de Representanten 's Lands van Utrecht een request van Jacob Smits, schoenmaker aan De Bilt. 6) Hij was blijkbaar al jaren een overtuigd patriot en maakte dan ook sinds 3 Maart deel uit van het nieuwe college van

schout en schepenen, of beter gezegd van de municipaliteit, zoals toen de benaming was. Smits betoogde in zijn verzoekschrift, *dat hij met vrouw en kind in den jare 1787 om zijne Patriottische gevoelens, met agterlating en beroving veeler zijner goederen, de vlugt van daer - d.w.z. uit De Bilt - heeft moeten neemen, om redenen dat de Oranje-aanklevers zijn glazen ingooijden en met bijlen de deur zijner huisinge forceerden. Dat hij in den jare 1786 betaalde in de lasten f.6-4-: 't welk in 1787 verhoogd wierd tot f.14-9-:, in 1788 met noch f.-14-:, doch welke 14 stuivers in 1789 wierden vernietigd. . . Verzoekende de requestant, om redenen dat door den schout Louis de Koff bedreigd word om hem schande en schade te doen zo hij zijn lasten van 1792 en 1793 binnen 14 dagen niet komt voldoen, dat voorn. schout mag worden geordonneerd, dat de lasten, aan den requestant in 1787, '88 en '89 als Patriot voor Oranjeklanten opgelegd, aan hem worden teruggegeven, . . .* De Representanten besloten de klacht van Jacob Smidts „ten fine van advies” in handen te stellen van het „Comité tot de zaaken van het Platteland”.

Laatstgenoemd comité behandelde het request in zijn vergadering van 12 October 7) en besloot na de nodige deliberatie, de Representanten te adviseren dat voorn. De Koff diende ontboden te worden en afgevraagd na de redenen waarom voorn. Jacob Smits zo merkkelijk verhoogt is geworden, en bij aldien hiervan geen voldoende redenen konde geven, aan voorn. Jacob Smidts diende te reembourseren zo veel als bevonden zal worden onredelijk en onevenredig als andere zijner medeburgen betaald is geworden. En intussen surcheanse van executie te verleen, waarmede J. Smidts bedriegt word, tot zo lange dese zaak afgelopen is.

Twee dagen later, op Mercurii 14 October, kwam dit advies al in behandeling bij de Representanten. 8) Zij besloten hun ordinaires Gedeputeerden te autoriseren de burger Louis de Koff over die verhoogde belastingaanslag van Jacob Smits te horen en ook overigens die zaak af te handelen zoals hun door het Comité Platteland was aanbevolen. Weer twee dagen later, Veneris de 16e, behandelden Gedeputeerden het geval. 9) (Het is opmerkelijk, dat 4 van de 5 presente Gedeputeerden eveneens deel hadden uitgemaakt van de 7 burgers die op 12 October het Comité tot de zaaken van het Platteland hadden gevormd.) Zij hadden de Biltse schout-gadermeester ter vergadering ontboden en deze was dan ook aanwezig. Hem werd de vraag gesteld waarom zekere Jacob Smits in en na den Jare 1787 zo hoog is gequotiseerd, daar hij thans f.14-9-: in de consumptieve middelen moet betalen, in de plaatze van f.6-4-: zo als (hij) voorheen betaalde. Louis de Koff repliceerde hierop, dat de zetting van den burger Jacob Smits niet anders heeft kunnen berekend worden, vermits door de afwezigheid van veele lieden, welke anderzints hunne woonplaatzen aan de Bilt occupeerden, in den Jare 1787 dat dorp niet weinig had geleden en dat deze zetting dus algemeen was verhoogd. Op zichzelf lijkt dit motief niet

onaanmemelijk. De Bilt had veel narigheid ondervonden van de oorlog tussen enerzijds de patriotten, die in de stad Utrecht de baas waren en die hun batterijen langs de Biltse Steenstraat tot nabij het tegenwoordige „Steinenburg” hadden opgesteld, en anderzijds het stadhouderlijke leger, dat zijn kanonnen ten Westen en ten Zuiden van het dorp had staan. De patriotten schoten graag op de voorste stellingen bij De Bilt, wat voor verscheidene inwoners een reden was om, zoals De Koff betoogde, hun huizen te ontruimen en elders onderdak te zoeken. Dat deswege de zetting voor de thuisblijvers algemeen zou zijn verhoogd, lijkt dan ook niet helemaal onlogisch. Maar Gedeputeerden wilden dit dan toch wel graag bewezen zien en zij ordonneerden de schout-gadermeester omme op aanstaande Dingsdag de onder hem berustende mannaalen ten bewijze van zijn gezegd aan de Gedeputeerden over te leggen en bij provisie met de executie van den gemelden burger Jacobus Smits wegens verschuldigde reële en personeele ongeldden te superseederen. De Koff voldeed aan de opdracht en zorgde ervoor dat de lijsten der zettingen van Oosbroek en De Bilt in de vergadering van Martis 20 October aanwezig waren. Gedeputeerden stelden ze in handen van een hunner, de burger Steenbeek, opdat deze hun zou dienen van consideratiën en advies. 9)

Het werd 13 November eer Steenbeek het schriftelijke rapport zijner bevindingen opzichtelijk de verhoging van de quotisatie van Jacobus Smits door de Municipaliteit van de Bilt in de vergadering van Gedeputeerden kon toelichten. 9) Het door De Koff op 16 October mondeling aangevoerde motief, dat in en na 1787 De Bilt door zo velen was verlaten, waardoor de overgeblevenen hoger moesten worden aangeslagen om de dorpsuishouding financieel sluitend te kunnen krijgen, kwam niet eens meer ter sprake. De Koff had dit betoog naar het schijnt niet kunnen waarmaken. Uit Steenbeeks rapport bleek, dat de schout het bij nader inzien over een andere boeg had gegooid. Hij had wederom de militaire omstandigheden aangegrepen en had nu het al of niet hebben van inkwartiering als criterium gesteld voor een verhoogde aanslag. Zijn argument had kennelijk betrekking op de inderdaad onophoudelijke en intensieve inkwartieringen, waarmee de dorpingen in 1787 en volgende jaren waren bezocht. Achtereenvolgens moesten zij de regimenten van generaal Van Monster, Oranje-Nassau en Oranje-Friesland huisvesten, Pruisische huzaren, eskadrons cavallerie, enz. enz. 10) De schout had Steenbeek blijkbaar trachten wijs te maken, dat de kwartierverleners hoger in de consumptieve lasten waren aangeslagen vanwege de bij hen gehuisveste militairen. Het had Steenbeek uiteraard weinig moeite gekost die bewering aan de feiten te toetsen en de onjuistheid ervan aan te tonen. Zijn bevindingen rapporteerde hij in de volgende bewoordingen: *dat de verhoging van deszels - d.i. van Jacob Smits - zettingen mees alle uit voorwendzel van de bij hem te huis legging was geschied blijkens de invulling van de billetten, doch dat bij nader onderzoek gebleken was, dat*

zijne medeburen niet verhoogd zijn voor de bij hun zijnde te huisleggers, en dat ook volgens de aanschrijvinge op die zettingen geene verhoging op de huuszittende, maar wel op de gemelde te huisleggers zelve komt, van welke dan ook door den bode wekelijks twee stuivers zouden moeten worden ontvangen.

De laatste pijl op De Koffs boog betrof de turfton van Smits' echtgenote. Mijsn inziens stond de schout-gardemeester met zijn motivering op dit punt het sterkst, en men zou zich kunnen afvragen of De Koff er niet beter aan zou hebben gedaan meteen met die turfton op de propfen te komen in plaats van zich eerst van twee vrij doorzichtige smoezen te bedienen, die zijn prestige natuurlijk danig hadden aangetast. Men moet dan weten, dat de ambachtsheer Mr. F. P. van Ewijck op 6 October 1783 de vrouw van Jacob Smits, Aaltje Olijslager, had aangesteld tot turfvolster, welke functie zij tot haar dood, in Augustus 1789, had vervuld. 11) Smits had zich in 1791 ook al eens bij schout en schepenen beklaagd over zijn verhoogde aanslag. Dit had hem toen bij De Koff en de oude schepenen niets opgeleverd. Zij vonden geen termen voor terugbetaling aanwezig *op fundament dat die uitzettingen ten zijnen aanzien geschied zijn uit aanmerking dat de inkomsten van zijn huisgezin zeer vermeerderd waren door de bediening van zijn vrouw als Turfvolster.* 12) Deze beschikking lijkt niet onredelijk, al bedroeg de beloning van deze ambtenares dan ook maar 2 duiten per ton en was De Bilt toentertijd 2 turfvolsters rijk. Maar in 1795 stonden de zaken er voor Jacob Smits heel wat gunstiger voor. Of burger Steenbeek door de halsstarrigheid van de schout geïrriteerd was, dan wel oprecht meende wat hij schreef, of vond dat De Koff sowieso moest hangen, zijn bondig oordeel luidde als volgt: *dat wat de turfton (betroft), waarvan de Schout De Koff gewag maakte, het geen gebruik is om daarvoor op eene jaarlijksche last te worden gezet.* 9) Gedeputeerden besloten daarop, *dat de zettinge van Jacobus Smit zederd den Jare 1787 tot dezen lopender Jare 1795 zal gerekend worden tegen zes gulden jaarlijks, zodat het door hem te veel betaalde tot f.26-10-:* 13) *zal worden gerestitueerd en goedgegaan.* Schout en Municipaliteit kregen het bevel dit bedrag aan Smits terug te betalen en *om de gemelde somme (van zes gulden) bij de volgende zettinge der consumtive lasten in rekening te brengen.* 9) De Koff sloeg met deze beslissing van Ge-

deputeerden natuurlijk een vrij miserabel figuur. Het jaar daarop moest De-Koffs reputatie andermaal een veer laten, tot twee keer toe zelfs. De eerste keer betrof het nog eens zijn politieke geloofwaardigheid en weer was het Jacob Smits die hem die knauw bezorgde. Representanten hadden 12 Mei 1796 besloten, dat alle ambtenaren een loyaliteitsverklaring moesten afleggen en in de municipaliteiten moesten de schouten voor aanplakking van dat besluit zorg dragen. 14) Dit had De Koff ook wel gedaan, maar toen die publicatie prompt was afgescheurd, had hij het er verder maar bij gelaten. Dit was Jacob Smits op 13 Juni persoonlijk komen vertellen in de vergadering van het „Committé tot de zaaken van het Platte-land“. 15) De laconieke reactie van het comité zal voor Smits waarschijnlijk wat teleurstellend zijn geweest. Maar toen De Koff omtrent die zelfde tijd bovendien ernstig bleek te zijn tekort geschoten in zijn financieel beheer, waardoor hij de ambachtsheer noodzaakte hem f.7000,— voor te schieten, 16) heeft hij toch maar besloten zijn maten op te rollen. In het najaar van 1796 verdween Louis de Koff van het Biltse toneel.

P. H. Damsté

Noten:

1. In dit artikel heb ik enige in mijn boek „Oostbroek en de Bilt c.s.“ (SHR 4, Zutphen, 1978, 90-94) vermelde feitelijkheden nader uitgewerkt.
2. Vervolg op het Utrechts Plakkaatboek (VUP), deel I, 455.
3. VUP, I, 456.
4. VUP, I, 466.
5. Rijksarchief Utrecht (RAU), Statenarchief (Staten), nr. 1058.
6. RAU, Staten, nr. 1056-8.
7. RAU, Staten, nr. 1125.
8. RAU, Staten, nr. 1056-9.
9. RAU, Staten, nr. 1071-6.
10. Gemeente-archief De Bilt (GAB), Notulen v. h. Gerecht 1766-1791, passim.
11. RAU, Archief v. d. heerlijkheid Oostbroek en de Bilt c.s. (OB), 4 v.
12. GAB, Notulen v. h. Gerecht 1766-1791, fo 153 v.
13. Dit bedrag laat zich niet geheel verklaren, mede doordat ik het verwarde betoog in Smits' klaagschrift ten behoeve van de leesbaarheid maar gedeeltelijk heb geciteerd.
14. VUP, I, 488.
15. RAU, Staten, nr. 1126.
16. RAU, OB, 9 c.

1982: EEN BESLISSEND JAAR VOOR WIJK C

Het jaar 1982 is voor een oude buurt in onze stad van bijzondere betekenis geweest. We zouden eigenlijk moeten zeggen: voor wat er nog van die buurt over is, in feite de Willemstraat en directe omgeving.

Op 9 januari begon het met een druk bezochte reünie van bewoners en voormalige bewoners, en deze maand eindigt het met een tentoonstelling in het ICU aan het Vredenburg. Daartussenin was er nogal wat